

УДК [159.922.7:316.346.32-053.4]:316.362

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТАТЕВО-РОЛЬОВИХ УЯВЛЕНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Савченко Ю.Ю.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлюються аспекти формування адекватних статево-рольових уявлень дітей дошкільного віку в умовах сімейного виховання. Визначено характер батьківських впливів матері та батька на хлопчика та дівчинку. Виявлено взаємозв'язок між батьківським, материнським ставленням та особливостями формування статево-рольових уявлень хлопчиків та дівчаток у дошкільному віці.

Ключові слова: психологічна стаття, статева ідентифікація, статева соціалізація, маскуліність, фемінінність, статево-рольові уявлення.

Постановка проблеми. Гуманістична спрямованість сучасної філософії освіти й виховання підростаючого покоління з необхідністю передбачає продуктивний розвиток особистісного потенціалу на всіх етапах онтогенетичного становлення.

Особливої значущості набуває забезпечення оптимального особистісного становлення дітей, починаючи з дошкільного віку, як базального етапу онтогенезу. Адже, саме в дошкільному віці започатковуються тенденції парадигми гармонійності – дисгармонійності особистісного розвитку. Слід зазначити, що у ретроспективі виховання дітей є аспект, який тривалий час перебував (порівняно з розумовим, моральним, естетичним розвитком) у деприваційному стані – це проблема формування статево-рольових уявлень хлопчиків і дівчаток у дошкільному дитинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд різних підходів до проблеми формування статево-рольових уявлень у дітей дошкільного віку дозволив виділити кілька істотних їх характеристик, що на них найчастіше звертається увага дослідників.

По-перше, це зв'язок статево-рольових уявлень із ступенем засвоєння дітьми статевих ролей (В. Гарбузов, Д. Ісаєв, В. Каган, Т. Репіна).

По-друге, ціннісно-сміслова природа статево-рольових уявлень, їх вплив на формування статево-рольових цінностей і орієнтацій, мотивів поведінки, системи ставлень особистості до себе, як представника певної статі, і до оточуючих (Т. Говорун, О. Шарган, В. Столін).

По-третє, статево-рольові уявлення – важливий елемент статевої ідентифікації і статевої соціалізації (Д. Ісаєв, В. Каган, І. Лунін, А. Палій, Т. Репіна, Ю. Савченко).

По-четверте, сформованість неадекватних статево-рольових уявлень в дошкільному віці може призвести до порушень статево-рольової і психосексуальної орієнтації на пізніших стадіях онтогенезу, бути причиною неврозів та інших психотичних проявів (В. Гарбузов, А. Захаров).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз чинників, які впливають на формування адекватних статево-рольових уявлень дошкільника.

Виклад основного матеріалу. Особлива роль у формуванні статевої самосвідомості належить статево-рольовим уявленням, які є не тільки механізмом формування уявлень особистості про себе, але і способом фіксації на суб'єктивному рівні тих особистісно значущих для дитини сто-

сунків, які закріплюються у внутрішньому світі і стають цінностями. Проте, було б неправильно характеризувати статево-рольові уявлення підростаючої особистості лише як «носія і акумулятора» її знань про себе й інших. Будь-яке за своїм змістом знання дитини про себе передбачає і її ставлення до самої себе, яке має емоційно-ціннісний характер. Статево-рольові уявлення, що містяться в структурі самосвідомості, безпосередньо впливають на когнітивну, афективну і регулятивну сфери конкретного індивіда.

Сім'я є першим і головним агентом статевої і статево-рольової соціалізації дітей. Модель сімейного життя в багатьох аспектах стає вирішальною для формування особистості дитини. Стосунки із членами сім'ї формують установки дошкільників щодо інших людей, предметів і явищ. Згодом, із розширенням кола соціальної взаємодії, первинні установки можуть змінюватись, доповнюватись, але ніколи не викорінюватись зовсім.

Особистий приклад батьків виконання ними ролей чоловіка й дружини, батька й матері стає для дитини першим і найміцнішим зразком для наслідування. Ряд дослідників цієї проблеми зазначають, що порушення статево-рольової ідентифікації дітей значною мірою залежить від того, який морально-етичний клімат сформувався в сім'ї, у стосунках між батьками, батьками й дітьми [1; 3; 4; 9].

Батьки та інші близькі дорослі відіграють роль первинної «моделі», еталону, зразка чоловіків і жінок, що зумовлює й коригує процес первинної статевої соціалізації дитини. Гармонійна сім'я сприяє виробленню своєрідного «психологічного імунітету» до несприятливих впливів середовища.

Процес статево-рольової соціалізації, розвиток психічної статі містить три компоненти: когнітивний, емоційний, поведінковий. Когнітивний компонент передбачає формування статевої самосвідомості, включаючи уявлення про себе, як про представника певної статі і про зміст типової рольової поведінки, відповідної статі дитини. Поведінковий компонент – засвоєння моделей, типових для представників тієї чи іншої статі і реалізації їх у житті. Емоційний компонент – виникнення статево-рольових переваг, ціннісних орієнтацій і визначених типових для статі потреб і мотивів, які пов'язані з моральним розвитком особистості. Саме емоційний компонент, а також диференціація статевих ролей чоловіка та жінки у відпо-

відності змісту особливостей соціальних очікувань та соціального тиску суспільства та найближчого оточення сприяють появі психічних відмінностей між представниками різної статі.

Оцінюючи роль батьків у ставевій соціалізації, Д. Ісаєв і В. Каган зазначають, що:

1) батьки є першими агентами статевої соціалізації;

2) вони не односторонньо впливають на дитину, а взаємодіють з нею;

3) ця взаємодія визначається співвідношенням статі дитини і батьків;

4) внесок батька і матері не визначається кількісною міркою «більше-менше», а залежить від їх взаємин;

5) сімейна статева соціалізація істотним чином визначає реакції дитини на ті впливи, які починають діяти пізніше;

6) успішність статевої соціалізації в сім'ї залежить від того, як вона співвідноситься з існуючими суспільними стереотипами і нормами культури [3].

Поведінка батьків стосовно дитини обумовлена її статтю. Чоловіки виявляють удвічі більшу активність у стосунках із синами, ніж з доньками, проте частіше втішають дівчаток, коли вони засмучені, частіше їх хвалять, ніж хлопчиків; мами більш поблажливі і терплячі до синів і дозволяють їм більше виявляти агресію до батьків та інших дітей, ніж дівчаткам; тата надають перевагу фізичним покаранням, а мами – непрямим або психологічним впливам на синів і доньок; тато фізичні покарання застосовує частіше до синів, ніж до доньок; батьки прихильніше ставляться до дитини бажаної статі, а конфлікти між ними більш значною мірою негативно впливають на хлопчиків. Більшість дослідників вважає, що батьки не усвідомлено по-різному ставляться до дітей різної статі. Тому ми не погоджуємось з думкою Н. Федотової, що батьки, виховуючи дітей дошкільного віку, орієнтуються на безстатеве виховання і однаково ставляться до хлопчиків і дівчаток, оскільки неусвідомлювані ними моменти в ставленні до дитини певним чином опосередковані їх статтю [10].

Батьки підсвідомо більше намагаються бути зразком для дитини своєї статі, жорсткіше з нею ідентифікуються. На спілкування з дитиною переноситься стиль стосунків між статями взагалі [3; 8]. Кожний з батьків схильний більше зважати на індивідуальні особливості дитини своєї статі. Що стосується дитини протилежної статі, то дорослий поводить з нею більш формально, традиційно. Розвиток дитини зумовлюється соціальним впливом батька та матері, один з яких максимально враховує неповторність, своєрідність сина чи доньки, а другий допомагає засвоєнню необхідних стандартів, стереотипів поведінки, засвоєнню правил і норм міжстатевої взаємодії.

Як ставлення батьків до дитини, так і їхні стосунки між собою впливають на статево соціалізацію дошкільника. Конфлікти між батьками часто перешкоджають формуванню адекватних статево-рольових уявлень і статево визначеної поведінки. Прив'язаність дитини до одного з батьків значною мірою зумовлена її стосунками із іншим.

Батьки впливають на статево соціалізацію дітей не безпосередньо, а загалом, опосередковано.

Атмосфера любові і взаєморозуміння між батьками, батьками та дітьми – важливий елемент статевого виховання дошкільників [4].

Експериментальні дослідження засвідчили, що в сім'ях, де немає батька (біологічного чи психологічного), у синів, основи чоловічих рис з'являються повільніше, вони були менш агресивні і більше залежні; відсутність батька до 4-х річного віку впливає на статево-рольову орієнтацію сильніше, ніж в більш старшому віці.

Ми вбачаємо роль батька в тому, що він може суттєво допомогти як синам, так і донькам у процесі їх статевої ідентифікації перебороти залежність від матері, яка встановлюється в ранньому дитинстві. Разом з тим існують дослідження, які свідчать, що типова для статі поведінка може бути засвоєна через протилежну стать, тобто не тільки через наслідування моделі своєї статі, але й у супереч зразку протилежної статі.

Одним з основних механізмів, що зумовлюють процес статевої соціалізації і статево-рольової орієнтації, є статева ідентифікація з батьками. Важливість цього механізму зазначають практично всі дослідники. Ідентифікація має провідну роль у формуванні психологічної статі особливо в ранньому дитинстві, а в дошкільному – стосується насамперед статево-рольової ідентифікації. Діти наслідують поведінку батьків своєї статі, оскільки їх за це хвалять і заохочують до цього тато та мама. Пізніше коло осіб, з якими дитина ідентифікується, розширюється. В. Каган, зазначає, що в дошкільному віці об'єктом ідентифікації для дітей, які відвідують дитячий садок, часто стає вихователь. Це позитивно позначається на ставевій соціалізації дівчаток (адже майже всі вихователі – жінки), але негативно впливає на статево-рольову орієнтацію хлопчиків [4].

У власних дослідженнях ми наголошуємо на небажаності надмірної прив'язаності дитини до батьків своєї статі. Це ускладнює процес засвоєння адекватної статевої ролі як хлопчиків, так і дівчаток, але особливо небезпечна вона для статево-рольової орієнтації хлопчиків. Нами виявлено, що домінування матері в сім'ї, виконання нею батьківської ролі в більшості випадків породжує невротичну, конфліктну обстановку, перешкоджає ставевій ідентифікації хлопчика з батьком та іншими особами чоловічої статі, формує в ньому боязкість, нестійкість, залежність, безпорадність [7; 8].

Спроби батьків стимулювати маскулітність хлопчиків через надмірні, непосильні для дошкільників вимоги знижують самооцінку дитини, упевненість у своїй «ставевій» нормальності, тим самим ведучи до фемінізації [3].

Таким чином, сім'я – найважливіший фактор статевої соціалізації дошкільників. Крім сім'ї, певним чином на становлення психологічної статі дітей впливають і соціальні інститути організованого виховання та навчання, у даному випадку дитячі садки. Незважаючи на те, що виховання в них надто «фемінне» через те, що педагогічний колектив складається із жінок, діти в дошкільних закладах отримують великий досвід як міжстатевої, так і одностатевої взаємодії з однолітками, що позитивно позначається на ставевій соціалізації представників обох статей.

В останній час жорсткість маскулітних експансій і кількість соціальних бар'єрів на шляху вихо-

вання маскулінності зростають майже паралельно. «Досить згадати, – зауважують Д. Исаев і В. Каган, – що хлопчик у процесі виховання переходить із одних жіночих рук в інші: мати – вихователі в дошкільних закладах – учительки в школі, і, як наслідок, незалежно від декларованих вихователями завдань він виховується як «зручний у користуванні» з жіночої точки зору» [3, с. 178].

Ці контрасти не можна не враховувати в ході визначення завдань і методів виховання дошкільників у цілому, а особливо – статевому. Фемінізація хлопчиків і чоловіків як фактор культури потребує спеціального міждисциплінарного вивчення, більш коректних і менш конфліктних підходів до проблеми, ніж ті, що можна спостерігати в засобах інформації останнім часом.

В. Каган вважає, що мова повинна йти, перш за все, не стільки про фемінізацію хлопчиків і чоловіків, скільки про маскулінізацію дівчаток і жінок. Експериментальним шляхом автор доводить, що маскулінізація жіночої поведінки і самоприйняття значно перевищують фемінізацію чоловіків, і в остаточному підсумку поведінка чоловіків сприймається як фемінна тим більше, чим більш маскулінізована поведінка жінок. Ризик фемінізації чоловіків існує, але він значно менший за ризик маскулінізації жінок [4].

Все ж таки більшість дослідників схильні вважати, що підґрунтям для формування неадекватної психосексуальної орієнтації лежать не біологічні (генетичні, фізіологічні, гормональні) фактори, а індивідуально-психологічні та соціальні особливості [2; 5; 9].

Особлива увага дослідниками приділяється фемінним хлопчикам. Більшість дівчаток, в яких

в дошкільному віці виявляється обумовлена культурою маскулінна ідентичність, у підлітковому та юнацькому віці стають фемінними, тоді як фемінність хлопчиків досить часто є провісником конфлікту психосексуальної ідентичності в пубертатному періоді.

Крім того, до маскулінності дівчаток суспільство відноситься більш толерантно, ніж до фемінності хлопчиків перш за все тому, що риси маскулінності співпадають з емансипаційними тенденціями в жінок [5; 6].

Одна з основних проблем полягає в розпізнаванні уявного й реального конфліктів статевої ідентичності. Для цього доводиться звертатись не лише до думки батьків та вихователів (вона може бути суб'єктивною), але й до систематичного психологічного спостереження й опису поведінки дітей.

Висновки і пропозиції. Отже, спираючись на теоретичний аналіз проблеми, ми дійшли висновку, що статево-рольові уявлення є якісно своєрідними утвореннями, які, у свою чергу, являють собою структурні компоненти більш широкого й загального процесу формування психологічної статі, а відтак, і процесу формування особистості загалом. До перспективних напрямків дослідження ми відносимо такі: визначення шляхів соціально-психологічної освіти та інформаційного забезпечення батьків; удосконалення психолого-педагогічної взаємодії дошкільних навчальних закладів з родинами вихованців; впровадження у систему дошкільної освіти тренінгової роботи з сім'ями з питань впливу батьківсько-дитячих стосунків на становлення психологічної статі старших дошкільників та ін.

Список літератури:

1. Гарбузов В.И. Психотерапевтическая коррекция нарушений полоролевого поведения при неврозах у детей и подростков / Виленин Исаакович Гарбузов // Психика и пол детей и подростков в норме и патологии. – Л.: ЛПМИ, 1986. – С. 61-65.
2. Говорун Т.В. Батькам про статево виховання дітей / Т.В. Говорун, О.М. Шарган. – К.: Рад. школа, 1990. – 160 с.
3. Исаев Д.Н. Психогигиена пола у детей: руководство для врачей / Д.Н. Исаев, В.Е. Каган. – Л.: Медицина, 1986. – 336 с.
4. Каган В.Е. Воспитателю о сексологии / Виктор Ефимович Каган. – М.: Педагогика, 1991. – 256 с.
5. Палій А.А. Особливості статево-рольових уявлень дітей дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / А.А. Палій. – К., 1996. – 24 с.
6. Репина Т.А. Проблема полоролевой социализации детей / Татьяна Александровна Репина. – М.: Изд-во Моск. психолого-социального института. – М.: 2004. – 288 с.
7. Савченко Ю.Ю. Адекватні статево-рольові уявлення дитини-дошкільника як складова психічного здоров'я / Ю.Ю. Савченко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. праць; редкол.: В.О. Огнев'юк, І.Д. Бех, Л.Л. Хоружа [та ін.] – К.: Університет, 2008. – № 10 (ч. 1). – С. 85-90.
8. Савченко Ю.Ю. Формування статевої свідомості дітей дошкільного віку / Ю.Ю. Савченко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України; за ред. С.Д. Максименка. – Харків: КЦ ФОП Іваної М.А., 2015. – Том IV. Психологія розвитку дошкільника. – Випуск 11. – С. 201-211.
9. Столин В.В. Самосознание личности / Владимир Владимирович Столин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 286 с.
10. Федотова Н.Ф. Социально-психологические проблемы формирования личности в семье / Нина Федотовна Федотова // Социально-психологические проблемы нравственного воспитания личности. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – С. 40-55.

Савченко Ю.Ю.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛО-РОЛЕВЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье освещаются аспекты формирования адекватных поло-ролевых представлений детей дошкольного возраста в семье. Определен характер родительских влияний матери и отца на мальчика и девочку. Обнаружена взаимосвязь между отцовским и материнским отношением и особенностями формирования поло-ролевых представлений мальчиков и девочек в дошкольном возрасте.

Ключевые слова: психологический пол, половая идентификация, половая социализация, маскулинность, феминность, поло-ролевые представления.

Savchenko Y.Y.

Borys Grinchenko Kyiv University

THE FEATURES OF FORMATION OF GENDER-ROLE REPRESENTATIONS OF PRE-SCHOOL CHILDREN

Summary

In the article the aspects of formation of gender-role representations of children of preschool age are considered in the conditions of domestic education. Character of paternal influences of father and mother is certain on a boy and girl. Found out intercommunication between a paternal and maternal relation and features of formation of gender-role representations of boys and girls in preschool age.

Keywords: psychological gender, gender identity, gender socialization, maskulinnost', feminnost', gender-role representations.